

Мр Светлана РИСТОВИЋ,
истраживач сарадник
Криминалистичко-полицијска академија

ОСНОВНА ТЕОРИЈСКА ОБЈАШЊЕЊА КРИМИНАЛИТЕТА

Резиме: Многобројне теорије бавиле су се питањем криминалитета и његовим коренима у циљу спознаје најефикаснијег начина за његово спречавање и сузбијање. У овом раду, прво ће се изложити најранија схватања криминалитета, затим, биолошке, психолошке и социолошке теорије о коренима криминалног понашања. Свака од ових група теорија представиће се излагањем њене суштине и постигнутих сазнања која су од немерљивог значаја за остваривање борбе против криминалитета.

Кључне речи: теорије о криминалитету, сузбијање криминалитета, полиција, полицијски менаџмент.

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Може се слободно рећи да криминалитет постоји колико и људска цивилизација, те да је одувек постојала потреба да се појединац, као и друштво у целини, заштити од његових погубних утицаја. Како је криминалитет одувек и за свако друштво, без обзира на његово друштвено-политичко уређење и економски развој, представљао велики (може се рећи и нерешив) проблем, постојало је перманентно интересовање филозофа, мислилаца и научника за овај феномен. То је за последицу имало, прво, појаву разних схватања којима се настојало одговорити зашто неки људи крше законске и друге друштвене норме, а други не, а потом и настанак многбројних теорија које објашњавају криминалитет.

У излагањима која следе изложиће се спознаја криминалитета приказом основних теоријских поставки о криминалитету, као први и фундаментални начин одговора научних потенцијала друштва на криминалитет. Прво ће се изложити /1/ рана схватања криминалитета, потом /2/ биолошке, /3/ психолошке и на крају /4/ социолошке теорије криминалитета. Свака од ових група теорија представиће се излагањем њене суштине, са циљем да субјекти који су носиоце борбе против криминалитета препознају њихову употребљивост у тој борби, а нарочито и пре свега у превенцији криминалитета. Не треба губити из вида да одговори ових теорија нису статичне

и непроменљиве категорије, већ напротив, оне се стално морају проверавати у пракси, развијати и надограђивати. С тога, интересовање науке за овај проблем не јењава ни данас, напротив, оно постаје интензивније, имајући у виду да су постојећи, као и нови криминогени фактори довели до појаве нових и тежих појавних облика криминалитета. Све ово треба да допринесе проналажењу одговарајуће стратегије у борби против криминалитета, која ће донети превагу спречавања криминалитета тј. превенције, над његовим сузбијањем.

РАНА СХВАТАЊА КРИМИНАЛИТЕТА

Теорије које објашњавају криминалитет, чак и оне биолошке оријентације, нису настале јако давно. Штавише, оне су у историји криминологије и њој сродних наука, скоријег датума. Али покушаји и настојања оних људи који поштују законске или друге друштвене норме да разумеју оне који те норме крше постојали су много пре тога, много пре појаве тих теорија. Прва забележена схватања о коренима криминалитета, она у античко доба, додуше јако ретка, била су прилично утемељена с обзиром на тадашњи степен развијености науке. Тако, рецимо, Платон корене криминала види као ситуационе, физиолошке или психолошке. За преступнике који крше правила понашања из физиолошких разлога, а међу њима првенствено оне које на то наводи телесна конституција, предлажу се врло строге казне, а најчешће смртна казна. Међу психолошке факторе Платон сврстава страст, хедонизам, незнање и сличне феномене који су израз "болесне психе". Такви преступници су погодни за превентивна деловања, а најчешће за ону врсту превентивних деловања која значе одвајање здравих од болесних. Осим превентивних деловања препоручује се и лечење болесне психе путем наношења бола и патњи, а онда и кажњавање суровим казнама. Циљ тог кажњавања је поправљање преступника и спречавање да поново не учини некакво зло.

Потпуно супротна схватања корена криминалитета има други антички филозоф Аристотел. Он корене криминалитета види у друштвеним односима из којих извиру сиромаштво и беда. То сиромаштво и та беда путем психичких феномена утичу на стварање злочиначких навика и мотива који непосредно воде кршењу норми. Одбрана од тог понашања може бити једино казна за све прекршиоце укључујући и физичко кажњавање, протеривање из друштва и смртну казну.

Античка схватања корена криминалног понашања присутна су и вековима након тог периода. Ни мислиоце тог времена, а ни државнике није много интересовало зашто неки људи крше постојеће норме, а други то не раде. Није их интересовало зато што је један велики слој тадашњег друштва имао природно право да крши те норме без бојазни од кажњавања. Били су то, наравно, носиоци власти који су били недодирљиви било шта да ураде. Њима је било допуштено да отимају туђа добра и убијају друге људе и нико није постављао питања зашто је то тако. Оно о чему су ти носиоци власти једино мислили јесте како да што бруталније казне оне који су кршили норме, а нису имали право на то. Казне, а још више процедура која је претходила

БЕЗБЕДНОСТ

казни и сам ритуал кажњавања били су засићени религијским догмама ваљда као оправдање за повлашћени положај тог владајућег слоја. Све је у тим временима било божије дело. Ред и поредак били су божији ред и божија воља, повлашћени слој који слободно ради све што хоће био је "по милости божијој", а драстичне казне израз божије правде.

Иако су таква схватања доминирала у овом периоду, у периоду средњег века, имамо прве назнаке да ће се овај однос моћних према преступницима мењати. Поред "божанске правде" почиње да се јавља и становиште о постојању "релативне правде" чији је циљ предупредњење тешких злочина. Злочинима се, наиме, не може поразити божанска правда већ само људско добро. Због тога ови злочини треба да се санкционишу применом релативне правде како би се злочинцима пружио шанса на поправљање и лечење.¹

Некако усред тог времена кад су кажњавањем преступника царовали догма и суровост, а преступ се, онако узгред и више као оправдање за догму и суровост, објашњавао несавршеношћу и грешношћу, владавином нечастивих сила, појављује се снажан покрет који заговара хуманизам и препород у свим областима па и у поступању са преступницима. Велики број филозофа оног времена, а међу њима највише Томас Мор и Томас Хобс сматрали су да је зло урођена особина човека због које треба да одговара ако чини неделу. Али осим таквог схватања снажно долази до изражаја и схватање да су преступи и друштвеног а не само психичког порекла што захтева промену и природе и циља кажњавања. Наравно, промену у правцу хуманијег поступања са преступницима.

Ма колико су схватања хуманистичких мислилаца у доба хуманизма и ренесансе имали утицаја на примену казнене политике (више) и схватања о кримицима криминала (мање) требало је да прође још доста времена да се појаве тако снажни умови као што су Монтеѕкје, Русо, Бекарија, и још неки да би се променио начин размишљања када су преступ и преступници у питању.

Што се тиче корена криминала ови мислиоци наводе феномене који се у многоне разликују од оних раније наведених. Неки од њих (Русо) сматрају да је криминални чин одговор појединца на економско и политичко ропство у које запада друштво. Појединац, наиме, вршећи злочине покушава да поново поврати онај део права и слободе којих се одрекао у корист државе склапајући са њом друштвени уговор. Држава, наравно, мора да реагује на такво понашање, а њена природна реакција је кажњавање колебљивог појединца, укључујући и смртну казну. Други филозофи сматрају да је човек саможиво и егоистично биће које ће искоришћавати друге кад год му се укаже прилика ако казна за такво понашање није извесна. То релативно сиромашно схватање о коренима криминала у великој је несразмери са добро образложеним тезама мислилаца овог времена о праву државе на кажњавање, правним основама кажњавања и кажњавању уопште. Међутим, пошто историјат кажњавања и развој схватања о кажњавању нису предмет

---

¹ Милутиновић, М., Криминологија, Савремена администрација, Београд, 1981.

овог рада само ћемо укратко навести да ставови тих аутора представљају прекретницу у кривичноправном третману преступа. У смеру јачања законитости, једнакости третирања људи пред законом, смањивању волунтаризма у изрицању казни, укидања смртних казни и слично.

Хуманисти 18. века значајно су подстакли промене у тумачењу криминалног понашања па сагласно томе и промене у схватањима о државној реакцији на ова понашања. Класична школа кривичног права, без сумње, најбољи представник нових идеја у казненој политици и криминологији уопште тога доба, заговарала је тезу да је злочин који човек чини резултат слободне воље. Следствено томе кажњавање мора и треба да буде сразмерно тежини дела а не личности онога ко то дело чини. Само у случају да је извршилац дела болестан или под жестокиим утицајем неких супстанци, када је његова слободна воља смањена или укинута, овај извршилац може бити кажњен неком блажом казном. У свим другим случајевима, дакле, поштоваће се слободна воља учиниоца и казна ће се саображавати карактеристикама дела, а не карактеристикама учиниоца.

Тај став да се казна саображава карактеристикама а пре свега тежини дела основ је тзв. ретрибутивне концепције кажњавања која је у кривичном праву дуго година била водећа и незамењива. Тек средином 20. века почиње у кривичном законодавству многих земаља да преовладава утилитаристичка концепција која тражи да се казна и читава казнена политика саображава и карактеристикама личности учиниоца и потребама друштва у целини. Уводећи у основ кажњавања личност учиниоца, олакшавајуће и отежавајуће околности, стављајући у први план човека који чини преступ и дајући значајно место интересима државе у том процесу кажњавања утилитаристичка концепција је скренула пажњу на етиологију криминала. Та област је у ретрибутивној концепцији природно била запуштена јер су у првом плану биле само карактеристике, а пре свега тежина дела. Нова филозофска оријентација у кажњавању допринела је убрзаној афирмацији и развоју социолошких и психолошких теорија о коренима криминала које обједињене у једну целину тј. дисциплину творе нову науку о том понашању - криминологију.

БИОЛОШКЕ ТЕОРИЈЕ КРИМИНАЛИТЕТА

Основна теза свих теорија криминалног понашања које припадају овом подручју јесте да је то понашање условљено биолошким наслеђем или да је под јаким упливом тог наслеђа. Та теза јавила се веома рано, одмах након пада или почетка слабљења репресивне концепције као одговор на сва додашња лутања у објашњењу криминала. Вероватно је, међутим, да прави разлог бујању ових биолошких, првенствено генетских објашњења криминалитета ипак дугујемо наглomu развоју генетике као науке. Генетских или биолошких теорија криминала има више врста. Свакако најпознатија међу њима је Ломброзова теорија. Осим ње пажњу заслужују и новији покушаји налажења генетских корена криминалног понашања, па ће паралелно са Ломброзовом теоријом и о њима бити речи.

Теорија Чезаре Ломбрoса

Италијански психијатар и криминолог Cesare Lombroso, у свом чувеном делу, "Човек као злочинац",² изнео је своју теорију по којој постоји криминални тип људи, тзв. рођени криминалац, који захваљујући процесу атавизма имају типичне физиогноматске карактеристике. То је покушао да докаже већим бројем истраживања која су се сводила на мерење телесне конституције. Његови налази говоре о постојању биолошке дегенерисаности преступника манифестоване у величини носа, ушију, вилица, у искеженом изразу, танким скупљеним уснама, закрављеним очима и дугачким екстремитетима. Иако ти налази са данашње тачке гледишта изгледају прилично усиљено и једнострано, а помало и наивно, мора се признати велика заслуга тој теорији у пионирској систематизацији криминалаца, затим контролисаној опсервацији и уопште и објашњење корена овог понашања. Највећа заслуга те теорије свакако је значајан корак напред у операционализовању онога што је предмет истраживања, у овом случају стигмата, и у емпиријској проверљивости истраживачких хипотеза.

У каснијим радовима, Ломбрoсо је извршио типологију преступника на (1) морално малоумне злочинце, (2) рођене злочинце, (3) случајне злочинце и (4) злочинце из страсти. У основи сваког од тих типова налазе се епилептоидни гени. Његова тврдња да је епилепсија у корену свих криминалних понашања изазвала је многа противљења његових колега по струци па је Ломбрoсо ту тврдњу изменио у "сви рођени злочинци јесу епилептичари али сви епилептичари нису злочинци".

Иако су теоријске поставке и резултати истраживања Ломбрoса изазвали многе недоумице, противљења, па и протесте, његови радови оставили су значајног трага у италијанској позитивистичкој школи кривичног права, школи чије је основно полазиште у ставу да је криминални акт резултат слободне воље. Ипак, под утицајем снажног оспоравања од стране других криминолога, па и својих ученика, Ломбрoсо је ублажио своја екстремна становишта и прихватио значајан утицај и социјалних фактора на криминал. Но, и поред тога сматрао је да макар 33% криминала дугујемо генетском наслеђу којег је он описао.

Новија истраживања у физиологији, генетици и неурологији

Жесток отпор на који су наишла Ломбрoсова схватања криминала, па и схватања неких других аутора овог усмерења, потиснула су идеје о генетским или биолошким коренима преступништва сасвим на споредни колосек. Само су још неки чврсти поклоници генетике наставили истраживања у том подручју. На то потискивање утицала је и чињеница да је у значајном делу земљине кугле завладао друштвени поредак који је сва понашања људи, па и криминал, објашњавао класном борбом и развојем производних снага. Но, било како било, генетска истраживања направила су револуцију у многим

---

² Наведено према Крон, Л., Кајинов грех, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2000.

наукама (медицини, биологији, пољопривреди и другим) па су као рефлекс тих радова оживела ова истраживања и у подручју криминала.

У тим подручјима ова се истраживања могу поделити у три групе: истраживања хромозома, истраживања хормона и истраживања централног нервног система.³

Хромозомска теорија

Генетска истраживања средином прошлог века открила су хромозомску структуру гена и доказала да човек по правилу има 46 хромозома од којих 44 одређују облик, конфигурацију тела и све друге наследне особине, док последња два одређују пол. Структура тих полних хромозома код мушкараца је ху, а код жена хх. Испитивања на неким узорцима мушкараца показала су да изванредан број њих има хромозомску структуру у којој се налази један прекобројан хромозом у. То је покренуло истраживаче да анализирају њихово понашање и том анализом је установљено да се већина особа са ху структуром полних хромозома понаша девијантно. Детаљнија испитивања на већим узорцима и на насилним злочинцима који су се налазили у затворима показала су значајан проценат (13%) оних који имају такву структуру. Из тих резултата изведен је закључак да прекобројни у хромозом повећава агресивност мушкараца и преко повећане агресивности доводи до криминала. Криминал је, дакле, по тој новој тези резултат отежане социјализације, а не хромозомске структуре. Но, ни ова, ни првобитна теза не могу се сматрати доказаном. Потребно је уложити још много истраживачког напора, уз неопходну контролу многих посредујућих фактора, да би се реалније сагледало која је од ових теза вероватнија и постоји ли можда неко треће сасвих реалније објашњење.

Хормонска теорија

Новија истраживања у медицини, биологији и физиологији утврдила су да лучење хормоналних жлезда има важног утицаја на развој и понашање личности. Утицај тих жлезда углавном се одвија преко њихове хипер или хипофункције. Осим поменутих наука и психијатрија, као посебна грана медицине, и психологија откриле су да поремећај у раду ових жлезда може довести до неких облика депресије, до апатије и неких других поремећаја специфичног начина манифестовања.

Ти резултати понукали су изванредан број криминолога и они су покушали да пронађу везу између лучења хормона и криминалног, односно девијантног понашања. Њихови радови углавном су се сводили на напоре да открију паралелност између чињења кривичних дела и степена присуства или одсуства хормона у крви учинилаца тих дела и да, евентуално, установе разлике у тим степенима присуства или одсуства по појединим врстама преступа.

³ Наведено према Corn, R., Mc Corkle, L.: Criminology and Penology, N.Y. 1984.

БЕЗБЕДНОСТ

Од многобројних покушаја могу се, али не као превише вредни пажње, поменути налази да је хипогликемија као последица рада ендокриних жлезда паралелна са неким облицима криминалног понашања. Једини налаз вредан пажње јесте да повећано лучење тестостерона повећава агресивност код човека и да тако, тим посредним путем доводи до криминалног понашања. Тај налаз експериментално је доказан и сматра се научном чињеницом али само у свом првом делу: у односу тестостерона и агресивности. У другом делу, оном који говори о односу тестостерон - агресивност - криминално понашање резултати нису поуздани и не могу се сматрати научном чињеницом. При том, ваља прецизирати да није спорна толико ни веза агресивности са криминалним понашањем, пошто ту везу потврђују бројна истраживања личности, колико је спорно да ли је агресивност која води ка криминалу баш она коју подстиче тестостерон или је то аутентична агресивност, црта личности настала из многих познатих и мање познатих разлога. Та фина разграничења су неопходна како би се сагледала реална улога тестостерона. Ми чврсто верујемо да везу агресивности и криминала дугујемо аутентичној агресивној црти личности и да дејство тестостерона не може произвести криминално понашање. Уосталом има толико случајева намерно изазваног повећања тестостерона у области спорта и у највећем броју то појачано лучење тестостерона повећало је агресивност која се усмерила ка постизању бољих резултата, а не ка криминалном понашању.

Неуролошка теорија

Није било потребно много домишљања да би се поставила теза о вези централног нервног система и криминалног понашања. Није, јер од тог система зависи огроман број људских реакција и психичких функција па зашто не би и та врста понашања. Централни нервни систем утиче, практично, на сваки наш покрет, сваку реакцију, сваку способност, свако понашање, сваку нашу особину и још много, много тога. Утиче и на то како неке ствари или појаве видимо, шта хоћемо, чему тежимо и шта ценимо, на наше емоције и слично. Ако баш не утиче директно онда индиректно преко наше способности да нешто разумемо или научимо. Зато су многи научници били склони да верују да се и криминално понашање може објашњавати функционисањем мозга. Али опет не директно него посредством агресивности. Наиме, експерименти вршени у физиологији централног нервног система показали су да у темпоралним деловима мозга постоје режњеви који кад се стимулишу електричном струјом значајно повећавају агресивне наступе особе. Кад се ти центри разоре, неком хируршком интервенцијом, особа потпуно губи способност за агресивна реаговања. Из таквих резултата изведен је закључак да је централни нервни систем, у крајњој инстанци, одговоран за сва она понашања која садрже агресивну компоненту у себи па и за чињење кривичних дела.

Ма колико та теоријска оријентација о централном нервном систему као регулатору понашања била прихватљива, а јесте бар у оном делу који каже да овај систем представља физиолошку основу целокупног психичког живота, допринос централног нервног система чињењу кривичних дела ипак је превише посредне природе да бисмо тај систем сматрали иоле значајнијим фактором тог чињења. Ако прихватимо тезу да се тај допринос може мани-

фестовати не само посредством агресивности него и посредством лошијег учења, лошије социјализације, што је иначе позната теза Eysenk-a⁴, како објаснити чињеницу да се неким облицима криминала, економским на пример, могу бавити само људи који имају релативно висок ниво образовања и који су имали релативно успешан процес социјализације. Биће пре вероватно да централни нервни систем и његова особина да инхибиторно реагује представљају потенцијал за неке психичке садржаје који су много ближи криминалном понашању.

ПСИХОЛОШКЕ ТЕОРИЈЕ КРИМИНАЛИТЕТА

Психолошке теорије криминалитета спадају међу најбројнију групу теорија које објашњавају ово понашање. Многи криминолози у свету, социолошког или психолошког образовања, то недвосмислено признају. Дешава се, међутим, да изванредан број криминолога под овом групацијом подразумева само мали број теорија.⁵ Осим тога неки криминолози као психолошке теорије криминала сматрају теорије које то нису. На пример, Фројдова психоаналитичка теорија личности, иако је знано да тај аутор о криминалу не расправља или теорија интелигенције која у психологији не постоји као теорија криминала и теорија фрустрације која није теорија криминала, већ агресивности. Али то је проблем за неке друге расправе. Вратимо се психолошким теоријама и погледајмо која су најважнија психолошка објашњења криминалитета. Опредељење за та "најважнија објашњења" учињено је из рационалних разлога пошто психолошких теорија или теорија са превасходно психолошким садржајем, на пример теорија учења, има толико да би им се могао посвети један посебан чланак.

Та најважнија теоријска објашњења без сумње су Eysenkova теорија и неке од теорија учења - рецимо теорија социјалног учења и теорија диференцијалне асоцијације.

Eysenkova теорија личности и криминала

Ради се о изузетно целовитој и емпиријски провереној теорији. Целовитој јер та теорија сумира многа знања и теоријске постулате неурологије, социологије и психологије, а емпиријски провереној зато што су Eysenk и његови сарадници извршили бројна истраживања да је докажу и у томе успели.

Eysenkova теорија⁶ обједињује неуролошке предиспозиције које отежавају учење са утицајима средине, конкретно слабостима социјализације, и све то са структуром личности и тврди да се криминално понашање учи као и свако друго понашање: награђивањем и кажњавањем, односно класичним условљавањем. Брзина и ефикасност тог учења зависе од структуре личности, односно неуролошких предиспозиција ка учењу па зато у Eysenkovoј теорији криминалитета личност има изузетно важну улогу.

⁴ Eysenk, H. Y., *Crime and Personality*, Routledge and Kegan Paul, London, 1964.

⁵ Пажљива анализа показује да осим психолошких, социолошких и биолошких друге теорије криминала и не постоје. Криминологија је у ствари наука која настаје узимајући од психологије и социологије изванредан број теорија и додајући њима неке недефинисане покушаје биологије да се уплете у то подручје.

⁶ Eysenk, H. J., *Crime and Personality*, London, 1964.

БЕЗБЕДНОСТ

Личност је хијерархијски организована структура у којој се на врху налазе три латентне димензије добијене на основу много индикатора методом факторске анализе. Прва димензија је екстраверзија - интроверзија и њу карактерише тешко (екстраверзија) или лако (интроверзија) побуђивање централног нервног система. Осим тешког побуђивања централни нервни систем екстравертних особа карактеришу и процеси инхибиције. Ови процеси отежавају учење социјално пожељних норми понашања током социјализације и зато је вероватније да ће се ове особе бавити криминалом. Супротно од тога централни нервни систем интровертних особа карактеришу процеси ексцитације који погодују процесу учења па је мања вероватноћа да ће се ове особе бавити криминалом.

Друга особина је неуротизам који зависи од вегетативног нервног система. Неуротизам може бити ниски и високи. Високи неуротизам одликују емоционална лабилност и повишења анксиозност због којих такође долази до отежаног условљавања, односно до повећања вероватноће бављења криминалом. Најзад, трећа особина је психотицизам. Неуролошка локација те особине није сасвим извесна али већина истраживача мисли да се ради о хипоталамусу. Негативни утицаји те особине на процесе учења су евидентни будући да је једна од главних карактеристика ове димензије немогућност учења на основу прошлог искуства.

По Eysenk-у процес учења норми понашања одвија се класичним социјалним условљавањем током социјализације. Социјализација се, с друге стране, одвија уз значајну улогу родитеља или блиских особа рачунајући ту и вршњачке групе. Свака грешка у том процесу може довести до повећања вероватноће ка криминалу. Али процес социјализације значајно је отежан код екстравертних, неуротичних и особа са високим психотизмом због својстава њиховог нервног система па је зато врло вероватно да ће ове особе пре него друге почети да се баве криминалом.

Обједињујући неуролошке, психолошке и социјалне факторе, ове последње у виду признавања велике улоге средине у процесу социјализације, Eysenk је створио заиста једну целовиту и важну теорију криминалитета која је доказана у његовим и његових сарадника бројним радовима. Осим тога и небројено много психолога у целом свету проверавало је његове поставке о особинама личности, о повезаности особина личности и својстава нервног система, о повезаности особина личности и криминалног понашања и многе друге детаље те теорије. Налази тих провера дали су за право Eysenk-у. Данас се сматра да је то најбоља и најцеловитија теорија криминала која је истрпела све фазе провере. Такође се сматра да је то једна од ретких теорија чији постулати нису апстрактне логичке категорије него законитости које се могу експериментално, лабораторијски и психолошки проверити. Упркос томе ова теорија у нас није нашла адекватно место али углавном због тога што они који проучавају криминал тешко разумеју психолошке налазе. Треба веровати да ће се то ускоро применити као и да ће све већи број психолога почети да се интересује за овај облик људског понашања.

Теорија диференцијалне асоцијације

Велика већина психолошких теорија су у ствари теорије учења. Доминација тих теоријских приступа једним делом може се објаснити чињеницом да се мало аутора психолошке оријентације усуђивало, након дебакла Ломброса, да разлоге криминалног понашања тражи у било којим психолошким феноменима који личе на нешто што подсећа на генетику. Захваљујући томе имамо веома пажљиву и рекло би се детаљну елаборацију теорија учења.

Међу тим теоријама учења нашу пажњу заслужују теорија диференцијалне асоцијације Е. Sutherland-а⁷. По тој теорији криминално понашање се учи као и свако друго, тј. по истим принципима. Али за разлику од других понашања криминално понашање се учи у неформалним групама, у групама вршњака. Највише се наравно учи од вођа групе. Ако су вође тих група криминалци, чланови групе ће врло брзо и врло лако научити та понашања. Колико брзо и колико лако зависи од блискости са другим члановима групе, од учесталости дружења и неких других мање важних чинилаца. Криминално понашање се учи не само посматрајући друге који се тако понашају него и ако се ти други тако не понашају, али испољавају прокриминалне вредности и ставове. Штавише, те прокриминалне вредности и ти ставови су веома важни пошто они могу довести до криминалног понашања и ако их испољавају и некриминалне особе са којима појединац проводи време, а не само криминалци. Али и то није све. Те особе не морају ни саопштавати те прокриминалне вредности и ставове. Довољно је само да криминално понашање не осуђују па да се то понашање научи и усвоји.

Оваквих и сличних постулата теорије диференцијалне асоцијације, наравно, има још, али и ови поменути су довољни да се разуме колику важност има процес учења за настанак криминалног понашања.

На жалост, теорија диференцијалне асоцијације нема одговор на битно питање: од кога су научили криминално понашање они чланови групе који су чинили прву криминалну групу. Одакле, дакле, примарно криминално понашање. Теорија нема одговор на то, а покушај да тај приговор превазиђе са тезом да се ово понашање може научити и од некриминалних особа ако испољавају прокриминалне вредности или ако само не осуђују такво понашање, не може да надомести невоље које теорија има због тога. Ако се томе дода да има појединаца који су чланови тих криминалних група или који су изложени прокриминалним вредностима и ставовима, а никад не постану криминалци невоље ове теорије се значајно увећавају.

Теорија опсервационог учења

Учење агресивног криминалног понашања не мора се одвијати само у непосредном контакту са особама које се тако понашају. То понашање може се научити и само посматрањем тих особа. Ова, на први поглед једноставна теза направила је праву револуцију у подручју социјалног учења и социјалног

⁷ Теорија је изложена у чувеном делу Sutherland-а *Principles of Criminology*, N. Y. Приказ теорије урађен је према књизи Константиновић-Вилић, С., Николић-Ристановић, В., *Криминологија*, Правни факултет, Ниш, 2003.

БЕЗБЕДНОСТ

понашања, наравно након што је доказана. Она је, у ствари, показала да се неко понашање може научити посматрањем понашања али да степен научености тог понашања зависи од тога да ли је посматрано понашање било награђено, кажњено или су изостали и награда и казна. Разуме се, највећи обим и најбрже се посматрано понашање научи ако је оно било награђено. Или ако није ни награђено ни кажњено пошто изостанак казне, психолошки гледано, има значење награде. Тим принципом, дакле, посматрањем, може се научити било који облик понашања. Из тога произлази да је процес посматрања битан за многе врсте учења: за учење улога, учење по моделу, учење путем имитације и слично.

СОЦИОЛОШКЕ ТЕОРИЈЕ КРИМИНАЛИТЕТА

Социолошке теорије криминалитета чине такође прилично бројну групу теорија. Неке од њих тешко могу да се сврстају у ту науку, ако се строго поштује дефиниција те науке, али већина криминолога их тако третира, па их отуда и ми приказујемо у овом поглављу.

Еколошке теорије криминалитета

Основна поставка свих теорија које у својим називима имају реч "екологија", а има их у разним гранама наука, јесте да понашање људи и друштвена решења могу зависити и зависе од простора и положаја људи у простору. Истраживачки радови ослоњени на ову теорију углавном су концентрисани на то да утврде како се стопе криминала дистрибуирају у простору, односно на територији неког града. Резултати тих истраживања побили су раније стереотипије које су важиле у научним круговима да су високе стопе криминала и девијација уопште карактеристичне за одређене етничке, расне или социјалне групе. Утврђено је, наиме, да се високе стопе криминала распоређују по неким правилностима које се могу географски и просторно изразити. Те високе стопе карактеристичне су за поједине градске зоне које су врло оштро и прецизно дефинисане али не етничким, не расним и не социјалним својствима њихових становника. Осим тога те високе стопе показују тенденцију да се у тим подручјима дуго задржавају, а онда се нагло и из неких тешко разумљивих разлога селе у друге зоне.

Концентрација високих стопа криминала у прилично одређеним зонама града објашњавана је слабљењем друштвене контроле у тим локалним заједницама.⁸ Та теза као и чињеница да постоје просторно дефинисане високе стопе криминалитета омогућава планирање и програмирање разних акција од стране државе усмерених на сузбијање тог криминалитета.

Теорија културног конфликта и теорија поткултура

У социологији културни конфликт се дефинише на различите начине али у овој теорији он је дефинисан као сукоб до кога долази када појединац или

---

⁸ Shaw, C. R., *Delinquency areas*, University of Chicago Press, 1929.

група дођу под значајан утицај двеју различитих култура.⁹ До овог конфликта долази услед међусобног мешања или само додиривања различитих култура у подручјима где живе различите нације или културне групе, услед присилних миграција националних група и услед економских миграција. То мешање и мигрирање подразумевају тешко прилагођавање нормама и вредностима доминантне друштвене групе оних појединаца који припадају мањинским групама, а врло често и отворене сукобе услед наметања силом ових норми и вредности. Интензитет тог несклада, а онда и организованост мигрантских заједница, важни су чиниоци од којих зависи да ли ће се културни конфликти претворити у криминално понашање.

Теорија културног конфликта веома је често коришћена од стране многих социолога и криминолога да се објасне скокови криминала, посебно малолетничког, у ситуацијама повећаног и убрзаног индустријског, урбаног или било ког другог развоја, а онда и пораст овог криминала услед сукоба већих размера или ратова.

Иако се не може рећи да су веома сличне већина аутора ипак теорије поткултура сматра само једном варијацијом теорија културног конфликта. Суштина тих теорија поткултура и контракултура јесте у схватању да унутар сваке друштвене заједнице постоје групе које имају ставове, норме, вредности и начине понашања супротне у односу на доминантну друштвену структуру¹⁰ и да ти ставови, норме, вредности и начине понашања могу бити у конфликту са матичном културом. Из тих различитости културе и поткултуре рађа се криминал.¹¹

Теорија аномије

Криминалитет је понашање појединаца изазвано битним променама у друштвеној структури. Те промене очитују се у нескладу између културних циљева и легитимних средстава за њихово постизање. Несклад се, јавља онда када ова средства за постизање циљева нису једнако доступна свим друштвеним слојевима. Овај несклад између културом прописаних циљева и такође културом прописаних могућности за њихово постизање јесте, по аутору теорије Robertu Mertonu,¹² стање аномије или, како се другачије зове, стање распада норми понашања, стање безнормности. У тим стањима многи појединци, припадници оних слојева којима нису доступна легитимна средства, не бирају начине како ће да остваре поменуте циљеве и понашању се криминално. Криминал је, заправо, њихов одговор на аномично стање у друштву. Али то је само један од пет могућих начина реаговања појединаца на аномично

⁹ Приказивање ове теорије урађено је по Јанковић, И., Пешић, В.: Друштвене девијације - критика социјалне патологије, Београд, 1981.

¹⁰ Matza, D., *Delinquency and Drift*, John Wiley and Sons, N. Y. 1964.

¹¹ Има више теоријских оријентација унутар ове теорије поткултура. Cohen у делу *Delinquents boys* (1955) као механизам настајања криминалног понашања наводи стварање једног алтернативног вредносног система који не осуђује криминал већ га подстиче, постојањем различитих система могућности док Miller разлоге криминала види у одсуству оца које (одсуство) је карактеристично за културу ниже класе. (Наведено према Јанковић, И., Пешић, В., Друштвене девијације, Београд, 1981.)

¹² Merton, R., *Social Structure and Anomie*, in Cressey, D. R. and Ward, D. A. *Delinquency, Crime and Social Proces*, Harper and Row, N. Y. 1969.

БЕЗБЕДНОСТ

стање. Наиме, по Mertonу, човек може веома различито реаговати на ова стања. Може, рецимо, реаговати конформизмом тј. прихватањем стања какво јесте и покоривањем таквом стању. Иако се такво понашање у психолошком смислу не може сматрати вредним и пожељним са социолошког становишта оно није девијантно. Са тог становишта оно је дакле пожељно и позитивно. Други начин реаговања је иновација и тај се начин испољава у прихватању циљева али не и легитимних средстава за њихово постизање. У тај облик реаговања спада криминалитет. Трећи начин реаговања је ритуализам и манифестује се одбацивањем тих, културом датих циљева и поштовањем норми. Ако појединац, међутим, одбацује и циљеве и дозвољена средства за њихово остваривање имамо посла са повлачењем као четвртим начином реаговања. Најзад, пети начин реаговања је бунт. У њему појединац одбацује културом дате циљеве и средства и тражи да се успоставе нове вредности и да се промени друштвена структура.

Иако је теорија аномије широко прихваћена од већине криминолога и нарочито социолога она на жалост нема универзално значење. Нема јер не може да објасни све врсте криминала, а нарочито нема одговор на релативно једноставно питање: како то да се у аномичним ситуацијама и друштвима криминала бави ипак релативно мали део популације. Нудећи ту теорију Мертон, међутим, није ни желео да понуди опште важећа правила која би се односила на све ситуације и све појединце. Његова теорија добро објашњава друштвени миље у којем се дешавају бројне девијантности или који утиче на стварање тих девијантности али ништа не каже о индивидуалним разликама ни међу девијантнима, а поготову између оних који јесу и који нису девијанти. Зато она нема неког нарочитог значаја за разумевање конкретног криминалног понашања појединца. Она је, међутим, веома важна са становишта спречавања, односно сузбијања криминалитета. Она је, јасан доказ да ће у аномичним ситуацијама доћи до пораста криминалитета и исто тако јасан знак да треба да предузме различите мере које му стоје на располагању да не дозволи да тај криминалитет пређе границе после којих се више не може контролисати полицијским методама.

Теорије опортунитета

За разлику од већине социолошких и психолошких теорија које покушавају да корене криминалног понашања нађу било у индивидуалном било у социјалном простору, или у оба истовремено, ове теорије¹³ те корене уопште и не траже већ само настоје да укажу шта су елементи повећаног ризика од криминала. Њихова основна теза јесте да преступници реагују рационално и да се одлучују за извршење кривичних дела кад постоји погодна могућност за то. Ако им држава и њени грађани својим немарним односом према безбедности то омогућавају, преступника ће бити значјано више. Важност ове теорије јесте управо у томе што наглашава одсуство полицајца, односно одсуство

---

¹³ Има их две. Прва је теорија о стилу живота и његовој повезаности са криминалитетом. Друга је о односу свакодневних рутинских активности и криминалитета. Аутори прве су Hindelang, Gottfredson, Garofalo који су ту теорију изнели у делу *Victim of Personal Crime*, Cambridge 19768, а дупре Cohen и Felson (*Social Changes and Crime rate Trenos*, ASR, 1979.

чувара као оног момента који може да превагне у том одлучивању за извршење дела. Другим речима што наглашава колико је битно да се имовина и животи штите од стране самих грађана и од обичних полицајаца на тај начин што ће се проредити прилике за извршења дела и повећавати ризик за такво понашање. Ово последње подразумева, наравно, и ризик од откривања тј. ефикасност откривања оних који су кривична дела већ учинили.

Теорија етикетирања

Теорије које су до сада изложене тражиле су корене криминала у неповољним констелацијама социо-културних, биолошких, психолошких или ситуационих фактора. Теорија етикетирања има сасвим другачији прилаз криминалитету. Она у центар збивања уводи друштвену реакцију на криминал, а пре свега реакцију органа откривања, и наглашава утицај те реакције на настајање криминалитета. Али не на превенцију ове појаве него баш на њено настајање, на процесе како та реакција доприноси да појединац од безазленог примарног и лаког преступника постане прави криминалац.

Основу ове теорије чини тврдња да идентитет и слика о себи настају током интеракције појединца и његове друштвене средине. Другим речима, настају између осталог и под утицајем опажања поједица о томе како га други из његове околине виде. То опажање има три важна елемента: (1) замисао појединца о томе како треба и како изгледа у очима других особа; (2) замисао о томе како га те друге особе виде и (3) неку врсту "ја осећања" као што је понос или поштење.¹⁴ Последице тога су следеће: ако друштвена средина стави до знања појединцу да га опажа као криминалца, а то му ставља до знања тиме што држава одмах интензивно реагује на његове преступе, и тај појединац ће почети себе тако да доживљава. Ако се та друштвена реакција понавља појединац ће успоставити специфичан систем ставова, вредности и норми и потпуно преузети улогу криминалца. Преузимањем те улоге и развијањем ових ставова и вредности појединац у ствари штити свој идентитет и слику о себи од напада друштвене средине.

Другачије речено, примарно делинквентно понашање, које може бити и веома лако са становишта закона и изазвано многим разлозима, изазваће реакцију друштва у виду хапшења и процесуирања и појединац мора реорганизовати слику о себи и своју улогу. Он може престати да чини преступе и поново имати друштвено прихватљиву улогу. Али често се реакција друштва доживљава као непримерена преступу, неправедна и грубо одбацивање, као нешто што угрожава личност и осећање самопоштовања. Да би се ефекти тих деградирајућих поступака умањили и поново успоставио лични и друштвени идентитет појединац улази у криминалне групе и усваја њихове ставове, вредности и начине понашања. Крајњи исход је прихватање делинквентне улоге и континуирано чињење кривичних дела.¹⁵

¹⁴ Marshall, O. R., *Criminal Stereotypes of "Society"*, Washington, 1976.

¹⁵ Lemert, E. M., *Primary and Secondary Deviation*, u: Cressey D. and Ward, D., *Delinquency, Crime and Social Process*, N. Y. 1969.

БЕЗБЕДНОСТ

Теорија етикетирања има много приговора. Између осталог како то да постоје делинквентни мотиви који су видљиви код првог преступа, а да на касније преступе они не делују, него делује само друштвена реакција. Чињеница да друштвена реакција долази након првог преступа показује да она није могла произвести те делинквентне мотиве. Осим тога како се теоријом етикетирања и друштвеном реакцијом може објашњавати серија преступа које појединац чини и пре откривања и пре те реакције. Очигледно је да та теорија нема одговор на ту ситуацију, а она је у свету криминала релативно честа. Па, ипак, теорија етикетирања скренула је пажњу на могуће негативне стране друштвене реакције нарочито ако је та реакција груба, ако вређа достојанство личности и ако није примерена преступу.

ЗАКЉУЧЦИ

Из изложеног у овом раду може се закључити да су се људи од најраније историје бавили питањем узрочности криминалитета, што је касније довело до појаве многобројних теорија и перманентног настојања да се научно објасни појава криминалног понашања. Међутим, свака од наведених и приказаних теорија има одређених недостатака и празнина, пре свега зато што је криминалитет комплексна појава коју изазивају разни криминогени утицаји, који су међусобно повезани и испреплетани, делују у разним везама, односима и комбинацијама које нису механичке и просте, а при томе у одређеним случајевима појединим криминогеним факторима припада одлучујућа улога и утицај.

Поред евидентних недостатака и одређених приговора и оспоравања, свака од ових група теорија (неке више, а неке мање) оставиле су трага у научној делатности и пружиле сазнања која су од немерљивог значаја за спречавање и сузбијање криминалитета. Та сазнања су од нарочите користи за субјекте који су носиоце борбе против криминалитета, и то пре свега за њихове менаџерске структуре. И поред добре применљивости досадашњих сазнања никако се не треба задржавати на овом ступњу већ је потребно стално их употпуњавати и надограђивати новим научним сазнањима и достигнућима која су постигнута у природним и друштвеним наукама. Тако стечена сазнања треба имплементирати и проверавати у пракси, у противном постоји опасност да она остану празна теоретисања, од којих неће имати користи ни наука, ни пракса. Када је у питању стање теоријске мисли о узроцима криминалитета у нас, те коришћење расположивих извора о тренутним научним сазнањима у свету, може се констатовати да смо у оскудном стању, те да је потребно подстицати, како научна истраживања у овој области, тако и прикупљање расположивих сазнања у свету и њихову валоризацију сагласно нашим условима и потребама. Примарна обавеза наших криминолога и других теоретичара јесте да објасне криминалитет у нашој земљи, а нарочито у светлу последњих друштвено-политичких кретања и експанзије у периоду транзиције, како би се спознали најефикаснији начини за његово сузбијање односно свођење на прихватљиве оквире.

Такође, претходно изложено потенцира потребу да менаџерске структуре у органима који учествују у сузбијању криминалитета, а нарочито полицијски менаџмент, поред неопходно потребних функционалних знања, морају поседовати знања о основним теоријским објашњењима криминалитета као психосоциолошком и правном феномену. Не може се очекивати успешно функционисање полицијског менаџмента, посебно оног који је задужен за сузбијање криминалитета, уколико менаџери у полицији не поседују специфична знања која се тичу менаџмента у овој области, али исто тако и савремена знања из криминалистике, криминологије и других кривичних наука.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Bandura, A. *Social Learning Theory*, Englewood, Cliss, N. Y. Prentice Hall., 1977.
2. Wren, D., Voich, D., *Менаџмент, процес, структура и понашање*, Београд, Грмеч, 2001.
3. Eysenk, H. Y., *Crime and Personality*, Routledge and Kegan Paul, London, 1964.
4. Игњатовић, Ђ., *Криминологија*, Номос, Београд, 1996.
5. James A. F. Stoner, R. Edward Freeman & Daniel R. Gilbert, Jr. *Management*, Beograd, Zelnid, 1999.
6. Јанковић, И., Пешић, В., *Друштвене девијације - критика социјалне патологије*, Београд, 1981.
7. Крон, Л., *Кајинов грех*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2000.
8. Константиновић-Вилић, С., Николић-Ристановић, В., *Криминологија*, Правни факултет, Ниш, 2003.
9. Lemert, E.M., *Primary and Secondary Deviation*, u: Cressey D. and Ward, D.
10. Милутиновић, М., *Криминологија*, Савремена администрација, Београд, 1981.
11. Милутиновић, М., *Криминологија*, Савремена администрација, Београд, 1988.
12. Matza, D., *Delinqueny and Drift*, John Wilez and Sons, N. Y. 1964.
13. Marshall, O. R., *Criminal Stereotypes of "Society"*, Washington, 1976.
14. Merton, R., *Social Structure and Anomie*, in Cressey, D. R. and Ward, D. A.
15. Mednick, et all, *Genetic influences in criminal convictions*, Sciences, 1984.
16. Симоновић, Б., *Криминалистика*, Правни факултет у Крагујевцу, Институт за правне и друштвене науке, Крагујевац, 2004.
17. Corn, R., Mc Corkle, L., *Criminology and Penology*, N. Y. 1984.
18. Cohen i Felson, *Social Changes and Crime rate Trenos*, ASR, 1979.
19. Southerland-a *Principies of Criminology*, N. Y. 1955.
20. Shaw, C.R., *Delinquency areas*, University of Chicago Press, 1929.
21. Hindelang, Gottfredson, Garofalo, *Victim of Personal Crime*, Cambridge 1976.

BASIC THEORETICAL EXPLANATIONS OF CRIMINALITY

Abstract: A vast number of theories have dealt with the issue of criminality and its roots in order to devise the most efficient way to prevent and curb it. This paper begins with the earliest concepts of criminality, and then presents biological, psychological, and sociological theories on the sources of criminal behaviour. Each of these groups of theories is presented by explaining its essential ideas and its findings and achievements, all of which present valuable contribution to crime combating.

Key Words: theories on criminality, curbing crime, police, police management.
